

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИTHEORETICAL ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL
COMPETENCE OF A TEACHER OF HIGHER EDUCATION

У статті розглянуто узагальнення педагогічного досвіду наукового осмислення проблеми професійної компетентності педагога, аналіз категорійно-понятійного апарату дослідження, теоретичних основ вивчення психолого-педагогічної компетентності викладача закладу вищої освіти.

Метою статті є дослідження психолого-педагогічної компетентності викладача як особливого особистісно-професійного феномену, що забезпечує ефективність його професійно-педагогічної діяльності, його всебічний гармонійний розвиток. Доведено, що успішність професійного становлення, гармонійний розвиток особистості у професії багато в чому залежать від адекватності відображення нею образу реального світу, розстановки акцентів значущості предметів і відносин. Формування психолого-педагогічної компетентності фахівця залежить не тільки від засвоєння ним діяльно-рольових компонентів, тобто знань, практичних навичок, норм і правил, а й від зміни уявлень про себе, свої здібності та слабкості, інтенсивного самовизначення у професії. Акцентовано увагу на тому, що психолого-педагогічна підготовка викладачів закладів вищої освіти визначається як украй необхідна для успішної викладацької діяльності як у сучасних наукових дослідженнях проблем вищої школи, так і на практичному рівні – фахівцями професійних освітніх установ. Незважаючи на усвідомлення важливості психолого-педагогічної компетентності викладачів закладів вищої освіти нарівні зі спеціальною, фаховою компетентністю, комплексних ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню її сутності, на тепер мало. Зміст психолого-педагогічної компетентності викладача закладу вищої освіти як учені-дослідники, так і педагоги-практики вищої школи зводять до суми психологічних та педагогічних знань, умінь, навичок і професійно значущих якостей фахівців. Це, з одного боку, фактично ототожнює її з іншими видами професійної компетентності викладачів, а

з іншого – спрощує її розуміння через формальний, зовнішній підхід.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, професійна компетентність педагога, психолого-педагогічна компетентність, професіоналізм, педагогічний професіоналізм, педагогічна культура.

The article considers the generalization of pedagogical experience of scientific comprehension of the problem of professional competence of a teacher, analysis of categorical-conceptual apparatus of research, theoretical bases of studying psychological and pedagogical competence of a teacher of higher education institution. The essence of psychological and pedagogical competence is considered not only at the conceptual, but also at the functional level, in particular, the place and role in the professional activity and professional development of a teacher of higher education is determined. It is stated that psychological and pedagogical competence reflects the basic requirements of society to the teacher as a person and a subject of professional pedagogical activity, the bearer of socio-historical experience; provides balance of interaction of personal and professional systems; determines the principles for successful professional development and development of the teacher, his achievement of the phase of professional maturity.

The purpose of the publication is to study the psychological and pedagogical competence of the teacher as a special personal and professional phenomenon, which ensures the effectiveness of his professional and pedagogical activities, and its comprehensive harmonious development. The analysis of paradigmatic diversity of scientific bases of research of psychological and pedagogical competence of the teacher allowed to establish multifacetedness and multifacetedness of this phenomenon. professional, professional genetic and acmeological approaches.

Key words: competence, professional competence, professional competence of teacher, psychological and pedagogical competence, professionalism, pedagogical professionalism, pedagogical culture, pedagogical professionalism.

УДК 378.011.3-051: 005.336.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-2.23>

Савченко Н.В.,
канд. пед. наук,
старший викладач кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Період розвитку педагогіки як прикладної дисципліни співвідноситься тільки з історією суспільства загалом, а педагогіки як науки налічує вже понад чотири століття. Змінюються історичні епохи, характер суспільних відносин, матеріально-технічна й наукова база життєдіяльності, а потреба людства у вихованні людини не втрачає своєї актуальності.

Успішність реалізації основних завдань педагогіки значною мірою базується на рівні розвитку

особистісних, професійних здібностей педагога, його професійної компетентності, щоб сприяти розвитку особистості, необхідно бути компетентним.

Отже, однією з фундаментальних проблем сучасної педагогічної науки є дослідження психолого-педагогічної компетентності викладача як особливого особистісно-професійного феномену, що забезпечує ефективність його професійно-педагогічної діяльності, його всебічний гармонійний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню присвячені праці багатьох вітчизняних та закордонних учених, які зосереджені передусім на питаннях підготовки освітян – учителів і викладачів ЗВО. Фундаментальні основи оновлення системи вищої освіти, професійної підготовки педагогів вищої школи, теоретичні та методичні засади формування професіоналізму, професійної культури, професійної майстерності і власне професійної компетентності викладачів ЗВО розкриваються у працях В. Андрущенко, В. Бондаря, Н. Гузій, О. Дубасенюк, І. Зязюна, І. Ісаєва, В. Кременя, Н. Кузьміної, В. Лозової, В. Лугового, В. Майборода, І. Підласого, Н. Протасової, В. Семиченко, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна й інших.

Мета статті – дослідження психолого-педагогічної компетентності викладача як особливого особистісно-професійного феномену, що забезпечує ефективність його професійно-педагогічної діяльності, його всебічний гармонійний розвиток.

Виклад основного матеріалу. Визначення сутності психолого-педагогічної компетентності педагога вищої школи, згідно з логікою наукових досліджень, потребує з'ясування змісту таких категорій, як «компетентність», «професійна компетентність», «професійна компетентність педагога».

Тлумачення терміна «компетентність» має як широкий, так і вузький зміст. У широкому значенні компетентність розуміється як ступінь зрілості людини, яка передбачає певний рівень психічного розвитку особистості та дає змогу індивіду успішно функціонувати в суспільстві. У вузькому значенні компетентність розглядається як діяльнісна характеристика, тобто ступінь включеності людини в діяльність, що передбачає ціннісне ставлення до останньої [1].

Закордонні експерти виділяють основну рису ключових компетентностей: вони мають бути сприятливими для всіх членів суспільства, тобто відповідними всім, незалежно від статі, класу, раси, культури, сімейного стану, мови. Крім того, ключові компетентності мають бути узгодженими не тільки з етнічними, економічними та культурними цінностями й конвенціями відповідного суспільства, а й відповідати пріоритетам та цілям освіти, мати особистісно орієнтований характер [4, с. 14].

В освітній науці та практиці немає чіткого єдиного концептуального розуміння ключових компетентностей (їх перелік, структури, критерії вимірювання тощо), оскільки вони – багатовимірні утворення, що містять когнітивні, емоційні, мотиваційні та ціннісні елементи; мають тісний взаємозв'язок і взаємозалежність одна з одною; є постійно змінними величинами.

Отже, мову треба вести про значно ширше поняття – професійну компетентність, яка й передбачає повний спектр відповідності фахівця

вимогам професійної діяльності як на особистісному рівні, так і на діяльнісному, а набір окремих компетенцій є однією з її складових частин.

Важливим для розуміння сутності поняття «професійна компетентність» у закордонній освітній галузі є усвідомлення різниці підходів американських та європейських учених щодо його змісту.

Так, з одного боку, на думку американських учених, розуміння поняття професійної компетентності має походити з поведінкової парадигми – біхевіоризму: необхідно визначити поведінкові характеристики компетентності завдяки вирішенню питання стосовно того, які особистісні риси визначають успішність поведінки, діяльності людини. Водночас компетентність розуміється як базисний поведінковий акт або характеристика, що виявляється в ефективній або успішній дії та залежить від контексту дії, організаційних чинників та чинників середовища, а також характеристик професійної діяльності [8, с. 157]. Отже, американський підхід до визначення професійної компетентності походить із практики рекрутингу та профвідбору.

З іншого боку, європейські вчені у визначенні сутності професійної компетентності особистості зосереджуються не на особистісних характеристиках, а на специфічних особливостях, властивостях самої професійної діяльності.

На підставі здійсненого аналізу сучасного вітчизняного науково-теоретичного підґрунтя дослідження сутності професійної компетентності педагога можна умовно диференціювати підходи до визначення поняття професійної компетентності педагога залежно від основних родових ознак на системно-структурний, особистісно-діяльнісний та знаннєвий, які, хоча й мають різні форми, але дуже близькі за змістом.

Необхідно зазначити, що дуже часто науковці у своїх роботах розглядають зазначені родові ознаки як синоніми, визначають професійну компетентність педагога і як системну якість особистості, і як систему знань, умінь, навичок педагога, і як професійну знаннєву підготовленість.

Основними положеннями, що визначають сутність професійної компетентності педагога у вітчизняній педагогічній науці, є такі:

1) компетентною є людина, яка знає, як треба успішно діяти в тій чи іншій ситуації, що виникає у процесі професійної діяльності;

2) компетентність виявляється в діяльності, але не зводиться до неї. Ефективність діяльності, рівень успішності вирішення професійних завдань є критерієм компетентності;

3) «компетентність» – відносне поняття: людина може бути компетентна не «взагалі», а в конкретній сфері;

4) структура компетентності є синтез і органічна єдність трьох видів професійних знань, від яких зале-

жать ефективність і рівень діяльності: теоретичні (концептуальні), прикладні й конкретно-професійні;

5) компетентність як інформаційний потенціал людини має особистісно неповторний характер, який зумовлений: індивідуальними теоретичними й образними моделями результатів діяльності, орієнтовними основами. У зв'язку із цим формування професійної та психолого-педагогічної компетентностей представлено не як опанування знань, засобів досягнення мети, а як опанування засобів проектування і здійснення діяльності особистісно неповторним способом;

6) у зв'язку зі швидким «старінням» наукового знання (швидкі темпи розвитку наукової інформації) професійні знання мають бути з високим рівнем узагальнення, універсальності, відображати системні зв'язки між різними об'єктами дійсності;

7) в основі формування компетентності – спеціалізація (поглиблене вивчення конкретної сфери діяльності).

Отже, успішність професійного становлення, гармонійний розвиток особистості у професії багато в чому залежать від адекватності відображення нею образу реального світу, розстановки акцентів значущості предметів і відносин. Формування професійної компетентності фахівця залежить не тільки від засвоєння ним діяльнісно-рольових компонентів (знання, практичні навички, норми і правила), а й від зміни уявлень про себе, свої здібності і слабкості, інтенсивного самовизначення у професії.

Професійна компетентність педагога, згідно з положеннями більшості вітчизняних учених, за своєю змістовою психологічною структурою складається з:

- готовності до виявлення компетентності;
- володіння знанням змісту компетентності;
- досвіду виявлення компетентності в різних нестандартних ситуаціях;
- ставлення до змісту компетентності й об'єкта її застосування;
- емоційно-вольової регуляції процесу та результату виявлення компетентності [2, с. 143].

У професійній компетентності педагога більшість науковців виділяють, з одного боку, процесуальні (три блоки: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування й особистість учителя) і результативні показники (два блоки: навченість і научуваність, вихованість і виховуваність учнів), з іншого – співвідношення об'єктивно необхідних умінь і психологічних якостей, якими володіє педагог. Усередині блоків виділяються необхідні знання й уміння (об'єктивна сторона праці), а також вимоги до психологічних якостей педагога (суб'єктивна сторона праці).

Усі ці вміння розвивають такі психологічні показники професійної компетентності, як: інтерес до особистості, педагогічний такт, товариськість,

знання гуманістичних норм своєї професії та відповідність їм.

Професійна компетентність педагога як системне утворення, психічне явище в теоретичному аспекті може бути розглянута у трьох вимірах: 1) професійна компетентність як властивість; 2) професійна компетентність як процес; 3) професійна компетентність як стан людини-професіонала.

Професійна компетентність як інтегральна властивість – це сукупність найбільш стійких особливостей людини-професіонала, що постійно реалізуються й забезпечують певний якісно-кількісний рівень професійної діяльності, характерний для конкретного фахівця. Професійна компетентність як властивість є результатом онтогенезу особистості у процесі її професіоналізації.

Як певний процес професійна компетентність має фази, або стадії: початок, перебіг (екстенсивний або інтенсивний розвиток, стагнація, деградація тощо), завершення.

Професійна компетентність як певний стан педагога є внутрішньо та зовнішньо спостережуваним. Внутрішньо спостережуваний стан професійної компетентності – це зафіксоване свідомістю суб'єкта на певний момент інтегральне відчуття комфорту в тих чи інших підсистемах організму або всього організму загалом; це гармонійність Я-професійного та Я-особистісного; це переживання особистістю свого професійного акме. Зовнішньо спостережуваний стан професійної компетентності – це рівень благополуччя особистості, що визначається за зовнішніми ознаками [1, с. 50].

Професійна компетентність педагога формується у процесі опанування комплексу стратегічних, тактичних, оперативних умінь фахівця й надання ним професійної спрямованості стосовно самого себе як діяча, суб'єкта та предмета професійної діяльності. Вона є складним утворенням, її критеріями (показники рівня сформованості), на думку вітчизняних дослідників, є такі: субкультура викладача; позиція педагога-громадянина; спрямованість педагога на професійну діяльність; творчий потенціал; академічні здібності викладача; дидактичні здібності; науково-дослідні праці; організація самостійної діяльності студентів; ораторське мистецтво педагога; акторська майстерність; рівень навченості студентів; пізнавальний інтерес студентів до предмета, який педагог викладає; рейтинг викладача тощо.

Професійна компетентність педагога вищої школи, як зазначає В. Лозова [6, с. 212], має інтегративну природу, тому що її джерелом є різні сфери культури (духовної, громадської, соціальної, педагогічної, управлінської, правової, етичної, екологічної тощо). Вона вимагає значного інтелектуального розвитку; включає аналітичні, комунікативні, прогностичні й інші розумові процеси.

Отже, на думку багатьох учених (Н. Кузьміна [5], В. Лозова [6] та інші), професійна компетентність педагога вищої школи охоплює сферу цінностей, що виявляється в його емоційно-ціннісному ставленні, професійній спрямованості.

Натепер ще немає чіткого розподілу, визначення та подання специфіки цього феномену залежно від сфер прояву педагогічної діяльності: компетентності вчителя, викладача вищого навчального закладу тощо. Це, як було зазначено нами вище, створює деякі труднощі в дослідженні сутності психолого-педагогічної компетентності викладача ЗВО, побудови її моделі на рівні наукової теорії.

Сутність феномену професійної компетентності педагога ЗВО дає змогу визначити як найактуальнішу для сьогодення проблему виявлення місця й ролі його професійної компетентності в системі споріднених педагогічних категорій.

Вирішення поставлених нами завдань дасть змогу повною мірою розкрити сутність професійної компетентності педагога, а також забезпечить необхідні умови для більш ґрунтовного аналізу центральної дефініції нашого дослідження – психолого-педагогічної компетентності викладача ЗВО.

Терміном, який багато авторів ототожнюють із поняттям професійної компетентності, є «професіоналізм», використання якого у вітчизняній педагогічній науці залишається проблемним, а явище педагогічного професіоналізму, незважаючи на появу останніми роками спеціальних досліджень, – маловивченим. Це пояснюється передусім тим, що термін «педагогічний професіоналізм» або формально розглядається деякими авторами як закордонний еквівалент терміна професійної компетентності педагога, або ототожнюються визначення понять професіоналізму педагога та його професійної компетентності, або деякі вчені, хоч і декларують самостійність цих понять, проте їхній зміст як складних особистісних утворень позначають однаковим набором елементів.

Поняття «педагогічний професіоналізм» уперше введено в науковий обіг Н. Кузьміною [5, с. 194].

Розуміння сутності педагогічного професіоналізму відрізняється залежно від підходів до його аналізу.

На думку А. Маркової, педагогічний професіоналізм – це не стільки характеристика продуктивності праці, скільки особливість прагнень, ціннісних орієнтацій, пристрасне ставлення до роботи, що дає змогу шукати нові, більш глибокі індивідуальні смисли, перетворювати ідеали на особистісні цінності [7, с. 71].

Ще одним терміном, який щільно пов'язаний із поняттям професійної компетентності педагога, є «професійна педагогічна культура». Причому про-

BLEMність, невизначеність взаємоіснування цих наукових категорій у сучасній педагогічній науці виявляються, по-перше, у тому, що деякі вчені взагалі надають тотального характеру явищу педагогічної культури, наполягають на тому, що професійна компетентність педагога є її складовою частиною; по-друге, у працях науковців ототожнюються поняття професійної культури педагога та його професійної компетентності; по-третє, професійна культура педагога розглядається як частина – аксіологічна складова частина його професійної компетентності, як підсистема професійної спрямованості фахівця. Тому необхідним, на нашу думку, є визначення сутності професійної педагогічної культури для з'ясування її співвідношення з феноменом професійної компетентності педагога.

Висновки. Отже, здійснений аналіз результатів теоретичного дослідження психолого-педагогічної компетентності викладача ЗВО дає змогу зробити такі висновки:

1. Психолого-педагогічна підготовка викладачів ЗВО визначається як украй необхідна для успішної викладацької діяльності як у сучасних наукових дослідженнях проблем вищої школи, так і на практичному рівні – фахівцями професійних освітніх установ.

2. Незважаючи на усвідомлення важливості психолого-педагогічної компетентності викладачів ЗВО нарівні зі спеціальною, фаховою компетентністю, комплексних ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню її сутності, натепер мало.

3. Зміст психолого-педагогічної компетентності викладача ЗВО як учени-дослідники, так і педагогіки вищої школи зводять до суми психологічних та педагогічних знань, умінь, навичок і професійно значущих якостей фахівців. Це, з одного боку, фактично ототожнює її з іншими видами професійної компетентності викладачів, а з іншого – спрощує її розуміння через формальний, зовнішній підхід.

Отримані результати можуть бути використані для розроблення й обґрунтування професіограми викладача ЗВО, яка буде відображати основні складові частини його психолого-педагогічної компетентності, отже, змістове наповнення освітнього процесу професійної підготовки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бодров В. Психологические исследования проблемы профессионализации личности. *Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала*. Москва : МГУ, 1991. С. 3–26.
2. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 34–42.
3. Карпова Л. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Харків, 2004. 20 с.

4. Компетентнісна освіта: від теорії до практики. Київ : Плянди, 2005. 120 с.

5. Кузьміна Н. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва : Высшая школа, 1990. 119 с.

6. Лозова В. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів. *Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних*

закладів : матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції, 13–15 березня 2002 р. Харків : ОВС. С. 3–8.

7. Маркова А. Психология труда учителя: кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1993. 192 с.

8. Maslach C. Job burnout: how people cope. California : Public Wealf, 1978. 237 p.